

Originalni naučni rad

UDK 314.15-057.85(497.6)

DOI 10.7251/SVR1612039A

UTICAJ MIGRACIJA NA RAZVOJ BOSNE I HERCEGOVINE NEISKORIŠTEN POTENCIJAL

Mr Ljiljana Aulić¹

Prof. dr Zoran Kalinić²

Fakultet za političke nauke, Nezavisni univerzitet Bnja Luka

Apstrakt: Predmet analize su migracije iz Bosne i Hercegovine. Analiza se dotiče devedesetih kada su migracije dostigle najveći procenat migracija na teritoriji Evrope nakon Drugog svjetskog rata. S obzirom na povećan trend migracionih kretanja mlade populacije ka zapadnoj Evropi, analiza obuhvata i period nakon 2008. godine, gdje podaci ukazuju na pojedinačne migracije, čiji će razlozi biti razmatrani u radu. Indikatori koji proizilaze iz obavljenih intervjua ukazuju na nestabilnu političku situaciju, loše ekonomske pokazatelje i veliku nezaposlenost. Osnovni cilj rada je povećanje svijesti institucija o „odlivu mozgova“, ljudskom kapitalu dijaspore koja nudi veliki kapacitet za razvoj i napredak BiH. U zaključnim razmatranjima se navodi primarna uloga države ali i akademske zajednice koja bi razmjenom ideja i naučne saradnje sa dijasporom približila mogućnost cirkulacije novih saznanja i dobrih praksi.

Ključne riječi: „odliv mozgova“, „priliv mozgova“, *saradnja institucija na nivou Bosne i Hercegovine, analiza tržišta rada, „cirkulacija mozgova“.*

UVOD

Interesovanje za analizu migracija sa aspekta povratka „odliva mozgova“ iz Bosne i Hercegovine, uglavnom dolazi kao inicijativa od međunarodnih institucija i stranih ambasada. Rijetke su analize ove savremene pojave u BiH rađene za potrebe master i doktorskih disertacija. U fondu naučne literature koja se bavi ovim pitanjem, možemo koristiti saznanja stranih stručnjaka koji se dotiču pitanja migracija, zatim projekata EU, UNDP-a, ambasada u BiH i drugih stranih institucija i nevladinih organizacija. Akademska zajednica BiH, uglavnom sa Univerziteta u Sarajevu, se angažuje na projektima koje finansijski podržavaju međuna-

¹ Viši asistent Fakulteta za političke nauke NUBL-a; Doktorand doktorskih studija Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu, odsjek – međunarodne i evropske studije; ljiljana.aulic@gmail.com

² Profesor Fakulteta za političke nauke NUBL-a, doktor pravnih nauka i doktor menadžmenta; zk@nubl.org

rodne institucije (UNDP, Svjetska banka, Švajcarska vlada, Evropska komisija i dr.), dok su istraživači sa drugih univerziteta BiH zaobidjeni u analizama ovog fenomena. Odgovor na pitanje zašto se migracije visokoobrazovanih i uglavnom mladih ljudi posmatraju odvojeno od migracija drugih socijalnih slojeva, te od ekonomskog i političkog ambijenta, s jedne strane, leži u činjenici da politički menadžment u BiH nije spreman priznati svoju nezainteresovanost za ekonomski razvoj i izgradnju ambijenta ekonomske i svake druge sigurnosti. Dok, s druge strane, konstatujemo da migracije nikada nisu bile posebno polje istraživanja jedne društvene nauke³. U izradi rada smo se susretali sa različitim problemima. Prvo, različitim evidencijama arhiva BiH o migracijama, drugo, nepostojanje tačnih evidencija diplomatsko konzularnih predstavništava BiH i treće, nezainteresovanost institucija BiH da vode ažurnu evidenciju o migracijama. Većina dosadašnjih istraživanja, analiza i projekata rađenih u svrhu povećanja svijesti o resursima dijaspor, posebno u oblasti ekonomske i studentske migracije, ostala je na deskriptivnom nivou. Veoma je mali procenat studijskih posjeta između univerziteta BiH i dijaspor, zatim razmjene studenata i predavača čiji je povod za dolazak uglavnom međunarodna konferencija, gdje nova saznanja i dobre prakse ostaju samo na papiru. Umrežavanje studenata se povezuje sa fondovima Evropske unije i inostranih ambasada koji izdvajaju finansijska sredstva za stipendiranje studenata koji se nakon studija rijetko vraćaju u zemlju svoga porijekla. Cilj rada je da se preispitaju indikatori ekonomskih migracija, sa posebnim osvrtom na „odliv mozgova“ iz BiH. Koristimo se metodom studije slučaja u svrhu ukazivanja na nedovoljnu zainteresovanost određenog političkog faktora, za prepoznavanje potencijala njihovog povratka u zemlju.

SAVREMENI PRISTUPI O MIGRATORNIM KRETANJIMA

Devedesete godine prošlog vijeka u Bosni i Hercegovini obilježila su ratna dešavanja, uzrokovana raspadom Jugoslavije, što je, u opštem, građanskom sukobu, devastiralo ekonomiju i društvo, koja je po nekim indikatorima podsjećala na Evropu nakon Drugog svjetskog rata. Gubici su bili vidljivi u svakom pogledu. Hiljade ljudi je izgubilo život, stotine hiljada raseljeno u zemlje ex-Yu, Evrope i SAD-a. Političke i ekonomske institucije i danas, nakon dvadeset godina od potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma, grade put povjerenja i zajedništva. Primarni razlog sporog oporavka ekonomije i političkih institucija na nivou Bosne i Hercegovine je nestabilna politička situacija, koja održavanjem političkih i etničkih interesa stvara sliku stausa quo, čemu doprinosi komplikovana institucionalna struktura. U namjeri da zaustavi ratna dešavanja i najveći egzodus ljudi sa područja Bosne i Hercegovine nakon Drugog svjetskog

³ De Haas, Hein, (2008): *Migration and Development – A Theoretical Perspective*, IMI Working paper 9, International Migration Institute, University of Oxford, <http://www.imi.ox.ac.uk/about-us/people/hein-de-haas#sthash.a1hos6MU.dpuf>, pp.3

rata, Dejtonski mirovni sporazum, Aneksom IV je konstituisao Bosnu i Hercegovinu podijeljenu na dva entiteta: Republiku Srpsku i Federaciju Bosnu i Hercegovinu, a kasnije odlukom Visokog predstavnika je definisan status Brčko distrikta.

Iako je rat okončan prije dvadeset godina, istraživači koji žele da istraže pitanje migracija nailaze na različite podatke i analize čiji pristupi i konačne analize zavise od etničke pripadnosti njenih autora. Za potrebe rada opredjelili smo se za podatke koje objavljuje Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH (Tabela br. 1), Agencija za statistiku BiH i UNDP. Nakon uporednih analiza, utvrđeno je da u BiH živi 3.791.622 stanovnika⁴ (data world bank: 3.818 million, 2014. godine), oko 2.000.000 je iseljenika (I i II generacije), dakle oko 50% u odnosu na broj stanovnika u zemlji.⁵ Stanovništvo je dosta emigriralo u više od 100 zemalja svijeta. Bosna i Hercegovina je prva u Evropi a sedma u svijetu po broju iseljenika u odnosu na broj stanovnika.

Realno stanje o povratku „odliva mozgova“ druge generacije iseljenika i cirkulacija znanja i vještina u zemlju porijekla završava na papiru neispunjenih želja. Zašto ne postoji inicijativa za upravljanjem završenih kadrova iz inostranstva ali i uspješnih privrednika dijaspore kao potencijal razvoja i napretka BiH, analiziraćemo u drugom dijelu rada.

Tabela 1: zemlje prijema odabranih po broju iseljenika iz BiH (> 70.000)

Zemlja prijema	Ukupan broj bh. iseljenika i njihovih potomaka	Od toga broj rođenih u BiH	Broj osoba koje imaju samo državljanstvo BiH	Broj BH iseljenika koji su stekli i državljanstvo zemlje prijema
HRVATSKA	381.764 +	189.039	6.733	podaci nisu javno dostupni
SRBIJA	300.000 +	298.835	podaci nisu javno dostupni	podaci nisu javno dostupni
SAD	250-300.000 +	122.529+	43.547+	78.982+
NJEMAČKA	228.000 +	155.000+	152.470	75.530+
SLOVENIJA	150.000 +	97.142	38.836	96.744
AUSTRIJA	135.406 +	68.894	79.571	53.090
ŠVEDSKA	80.000 +	57.183	47.511	37.849

Izvor: Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Sektor za iseljeničtvo „Pregled stanja bosanskohercegovačkog iseljeničtva“, Sarajevo 2014. godine

⁴ Agencija za statistiku BiH je objavila preliminarne rezultate popisa stanovništva 2013: ukupno popisano 3.791.622, od toga u Federaciji BiH 2.371.603, Republici Srpskoj 1.326.991, Brčko distrikt BiH 93.028.

⁵ Projekat migracije i razvoj (2013). UNDP, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice BiH, Vlada Švicarske

Migracije se često označavaju kao kretanje osobe ili grupe osoba iz jedne geografske jedinice u drugu, preko administrativne ili političke granice, sa ciljem da se privremeno ili trajno nasele na mjestu koje se razlikuje od mjesta porijekla.⁶ Ujedinjenje nacije migracije definišu kao oblik prostorne pokretljivosti između jednog geografskog dijela u drugi, podrazumjevajući pod tim trajnu promjenu mjesta stanovanja, dok naučna javnost svaku promjenu mjesta stanovanja, bez obzira na destinaciju i trajanje, smatra migracijama.

Razvoj savremenih pristupa o međunarodnim migracijama započeo je mikroteorijskim modelima. U središtu ovih teorija je pojedinac koji slobodno, racionalno i samostalno donosi odluke. Potencijalni ekonomski migrant mjeri negativne faktore koji ga potiskuju iz zemlje u kojoj živi, koji se u literaturi definišu kao *push* faktori. Najčešći su: gubitak posla, male plate, nizak životni standard, loši uslovi za rad, populacioni i ekološki pritisci. S druge strane imamo pozitivne faktore koji ga privlače ka zemlji destinacije i zovemo ih *pull* faktori. Oni se prepoznaju u boljim mogućnostima zapošljavanja, napredovanja u poslu, bolje plaćen posao, viši životni standard, pogodnosti koje pruža okolina i životni uslovi, zatim bolji uslovi obrazovanja i mogućnost zaposlenja nakon završetka obrazovanja.

Potencijalni migrant racionalno i samostalno procenjuje korist i trošak selidbe i ukoliko razlika u očekivanim zaradama prevazilazi troškove migriranja dolazi do promjene lokacije.⁷

Sa teorijskog stanovišta vidljivo je da se pristupom push-pull faktora uočavaju indikatori migracija u BiH koji potvrđuju *neoklasičnu ekonomsku teoriju*. Jedan od najčešćih indikatora migracija posmatran u periodu od 2008-2014. godine na prostoru BiH je prikazan u tabeli br. 2. i 3.

Tabela br. 2 Registrovana nezaposlenost u BiH za period 2008-2014

Analize Agencije za statistiku BiH za decembar mjesec/godina	Iznos u 1000
2008	483.251
2009	510.534
2010	522.080
2011	536.728
2012	550.255
2013	553.762
2014	547.112

⁶ Bauer, Thomas; Haisken-DeNew, John; Schmidt, Cristoph (2005). „International Labour Migration, Economic Growth and Labour Markets: The Current State of Affairs“, u: Macura; MacDonald; Haug (ur.), *The New Demographic Regime – Population Challenges and Policy Responses*, United Nations, 111-137, p.p.113.

⁷ Massey, Douglas, (2001). “Theory of Migration”, u: Smelser, Neil, Baltes, Paul (ur), *International Encyclopaedia of the Social and Behavioral Sciences*, Cambridge University Press, 9828–9834

Dakle, stopa nezaposlenosti u Bosni i Hercegovini je jedna od najvećih u regionu gdje je učešće mlade populacije 50%, a vanjski dug Bosne i Hercegovine za 2014. godinu iznosio je 8,12 milijardi konvertibilnih maraka ili 31% BDP-a. Stopa nezaposlenosti je nešto manja u 2015. godini sa brojem od 536 659, odnosno 27%.

Tabela br. 3 Dobna starost nezaposlenih u periodu od 2012-2014, u %

Dob nezaposlenih	2012	2013	2014
15-24	63,1	59,1	62,7
25-49	27,2	26,6	27,1
50-64	16,9	18,2	16,3
65 i više	-	-	-

Nasuprot teoretičarima koji njeguju mikro teorijske pristupe, posmatrajući migracije iz perspektive pojedinca kao racionalnog aktera, nalaze se autori koji migracije posmatraju na makro nivou. Njihova analiza obuhvata vezu između društvenih, ekonomskih, političkih, kulturnih, demografskih ili ekoloških struktura i migracija. Između ova dva analitička nivoa nalaze se teoretičari koji ukazuju na značaj mezo pristupa i koji za jedinice analize uzimaju različite društvene grupe (porodicu, domaćinstvo, raznovrsne migratorne mreže), često koristeći pojam socijalnog kapitala.

Međunarodne razlike u zaradama su jedan od bitnijih, pokretača migracija. Odluke o migracijama često ne donose izolovani, racionalni pojedinci kao što predviđa neoklasična ekonomija⁸. Umjesto toga, ustanovljeno je da međunarodne migracije predstavljaju strategiju društvenih grupa (najčešće domaćinstva, porodice, a nekada i čitave zajednice) u trenucima ugroženog materijalnog blagostanja. Nova ekonomija migracija uglavnom migracije posmatra na način na koji se domaćinstvo bori da prevaziđe strukturalne transformacije i tržišne poremećaje. Velike oscilacije na tržištima rada koje se u posmatranom periodu javljaju na prostoru BiH govore o postojanju viškova radne snage, a odgovori Vlade BiH su veoma ograničeni, spori i neefikasni. U želji rješavanja pitanja egzistencije, porodice šalju jednog ili više članova u inostranstvo na rad. Devizne doznake koje dolaze od člana porodice iz dijaspore predstavljaju dobar izvor finansija porodičnog budžeta. Ne samo da povećavaju standard života porodice već i utiču na budžet države smanjujući rizik povećanja siromaštva.⁹ Podatak koji potpuno potvrđuje prethodno iznijetu argumentaciju na slučaju Bosne i Hercegovine je iznos koji se kreće od 2,5 milijardi do 3 milijarde KM kojeg čine novčane doznake i drugi finansijski transferi iz inostranstva u Bosni i Hercegovini na godišnjem nivou.

⁸ Ibid

⁹ Predojević-Despić, Jelena (2010). „Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva“, *Stanovništvo*, vol. 48, br. 1, str. 25-30

Dakle, neoklasična ekonomija posmatra subjekt koji koristi prednosti neravnoteže na tržištima rada, mijenjajući mjesto boravka **za stalno**, sa ciljem da postigne veću zaradu tokom života. Nova ekonomija migracija bavi se akterom koji se **privremeno** seli u inostranstvo i šalje devizne doznake kako bi se izborio sa rizicima zemlje porijekla.

Dok teoretičari *dualnog tržišta rada*, tvrde da u ekonomski visoko razvijenim zemljama domicilno stanovništvo nije zainteresovano za „prljave, opasne i teške“ poslove, te se poslodavci okreću imigrantima, inicirajući migratorna kretanja i to kroz direktno regrutovanje i formalno zapošljavanje¹⁰. Ovakav trend na tržištu rada je najuočljiviji u svjetskim metropolama gdje je visoka koncentracija „umnog rada“ i bogatstva, što stvara potrebu za pomoćnim i nisko plaćenim uslugama koje se nude migrantima (*teorija svjetskog sistema*), čije se diplome po završetku školovanja iz primjera zemalja zapadnog Balkana ne priznaju na nivou stečene kvalifikacije. Nisu rijetki primjeri da visokoobrazovani ljudi koji dolaze iz Bosne i Hercegovine rade poslove koje domicilno stanovništvo obavlja sa završenom gimnazijom i položenim stručnim-državnim ispitom (primjer Francuske). Ili pr. medicinskih sestara koje nisu na listi priznatih kvalifikacija kao medicinski tehničari te se migrantima daje mogućnost da rade kao njegovatelji, što je niži rang kvalifikacije i opisa posla.

Teorija socijalnog kapitala objašnjava migracije kroz jačanje migratornih mreža. Ovdje se radi o interpersonalnim mrežama koja povezuje migrante, bivše migrante (karta boravka) i nemigrante (sa statusom državljanstva zemlje prijema) preko rodbinskih veza, prijatelja u zemlji destinaciji, stvarajući resurs koji promoviše jačanje veza (porijekla), kretanja stanovništva, olakšavajući put preseljenja iz jednog mjesta u drugo. Ovdje se treba posebno naglasiti da ulogu socijalnog kapitala obavljaju i institucije, kao koordinaciono tijelo koje mogu djelovati i u zemlji porijekla ili zemlji destinaciji. Na slučaju Bosne i Hercegovine takva aktivnost nije poznata od strane institucija, ali su poznata mnoga udruženja koja funkcionišu sa prefiksom nacionalne pripadnosti čiji se broj povećao nakon devedesetih godina. Cilj ovakvih udruženja nije samo očuvanje i njegovanje kulturnog nasljeđa Bosne i Hercegovine, ona vrlo često imaju i politički karakter.

Koristeći se De Hasovim saznanjima da je uloga države i drugih institucija u formiranju opštih uslova za kretanje stanovništva¹¹ presudna, vidljivo je da prethodna teoretska uporišta zanemaruju ulogu države. Dakle, bez obzira sa kojeg aspekta posmatramo problem migracija, vidljiva su strukturalna ograničenja koja dolaze od države. Politički faktor inicira

¹⁰ Massey, Douglas (2003). *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*, Paper prepared for Conference on African Migration in Comparative Perspective, Johannesburg, South Africa, 4-7 June, 2003.p.p.15-16

¹¹ De Haas, Hein (2008). *Migration and Development – A Theoretical Perspective*, IMI Working paper 9, International Migration Institute, University of Oxford, <http://www.imi.ox.ac.uk/about-us/people/hein-de-haas#sthash.a1hos6MU.dpuf> pp.3

pitanja koja se bave migracijama bila ona ekonomska, socijalna ili razvojna gdje vlade u zemljama slanja i destinacije aktivno odlučuju o promovisanju migratornih tokova, što znači da jedino one imaju instrumente koji mogu pokrenuti ili ograničiti priliv migranata.

RAZMATRANJA MIGRATORNIH KRETANJA U FUNKCIJI RAZVOJA

U vezi sa migracijom radi razvoja ima mnogo argumenata da su one jedna od prilika za uklanjanje svjetskog siromaštva, s jedne strane, dok, s druge, postoje i troškovi koji mogu da premaše dobitke na globalnom nivou. Bogate države konstantno imaju „priliv mozgova” koji odlaze iz zemalja koje su utrošila sredstva u obrazovanje kadrova, da bi ih bogatije zemlje dobile po nižoj cijeni. Istina, novčane doznake koje se šalju u zemlju porijekla imaju daleko veću vrijednost u zemlji porijekla koja se šalje porodicama, ali se taj novac uglavnom troši za egzistencijalne potrebe, a manje u obliku investicionih ulaganja. Ljudi nisu roba, ali se na njih u zemlji destinaciji gleda kao na investicije; ko nam je potreban i ko vrijedi - ostaje, ko nam nije potreban ili nam je potreban za teške poslove, kad ih završi, biva vraćen kući. Istina, iregularne migracije se prećutno dozvoljavaju u slučajevima kada se radi o potrebama tržišta.

Jedan od načina na koji migratorna kretanja utiču na razvoj zemlje porijekla je transnacionalno preduzetništvo širom svijeta, koji se sve više svrstava u vodeće ekonomske aktivnosti. Migrantska grupa svojim socijalnim i ljudskim kapitalom može da poveže zemlje porijekla i destinacije u transnacionalni prostor i da korišćenjem mogućnosti iz jednog dijela transnacionalnog prostora prevazilazi prepreke u drugom dijelu transnacionalnog prostora. Sam proces transnacionalnog preduzetništva podrazumjeva one preduzetničke aktivnosti koje se sprovode unutar jedne države na inicijativu aktera koji su utemeljeni u najmanje dvije različite društvene i ekonomske arene. Istraživanja pokazuju da se radi o značajnom resursu za razvoj privrede zemlje kroz direktna ekonomska ulaganja, ali i indirektno, kroz unapređenje organizacije javnog i privatnog sektora.

Globalizacija, društvo mreža ili svjetsko društvo kao i sve veća cirkulacija ljudi donose mnogo više mogućnosti za interakciju migracija i razvoja¹². Transnacionalno preduzetništvo je rastući aspekt međunarodne poslovne ekspanzije. Stoga se i sprovodi sve veći broj istraživanja o ovom tipu migracija, bilo da ona obrađuju temu preduzetnika imigranata ili preduzetnika povratnika u zemlju porijekla. Na primjeru inženjera i menadžera školovanih u SAD-a, a rođenih uglavnom u Aziji, ističe se kao ključna u procesu razvoja preduzetništva i tehnoloških inovacija u njihovo-

¹² Faist, T. (2008). *Migrants as transnational development agents: an inquiry into the newest round of the migration-development nexus*. Population, Space and Place, 41, pp. 21–42.

vim zemljama porijekla¹³. Oslanjajući se na profesionalne i poslovne veze u svojim zemljama, a istovremeno održavajući veze u SAD-a, oni su pomogli u pokretanju preduzetništva.

Posljednjih godina u zemljama Evropske unije povećan je trend internacionalizacije sektora visokog obrazovanja što je znatno uticalo na broj mobilnih studenata, nastavnog i istraživačkog osoblja širom svijeta¹⁴. Boravak u inostranstvu na određeni period studiranja doprinosi značajnom unapređenju kapaciteta ljudskog kapitala, jača tržišnu kompetitivnost i predstavlja ključni resurs za razvoj i revitalizaciju ekonomije matične zemlje. Na slučaju Bosne i Hercegovine, visoko obrazovanje i stručno usavršavanje doživljavaju se kao najsigurniji put za bijeg iz posrnule ekonomije ili političke situacije. Trend međunarodne mobilnosti u globalnom svijetu promovise „cirkulaciju pameti“, gdje pojedinci odlaze iz svoje zemlje u pravcu kretanja znanja i kapitala, zatim se često vraćaju ili odlaze u neku drugu zemlju. U pitanju je proces koji se često posmatra kao jedno od rješenja pretvaranja „odliva mozgova“ (engl. brain drain) u „priliv mozgova“ (engl. brain gain). Međutim, veoma često taj „priliv mozgova“ koji se vraća u zemlju susreće se sa neprepoznavanjem profesionalnih kompetencija i dugim procesom nostrifikacije stečene diplome u inostranstvu, što je posebno izraženo na slučaju Bosne i Hercegovine.

U nedostatku finansijskih sredstava za školovanje u inostranstvu, mladi iz BiH dobijaju podršku u stranim vladama kroz predviđena sredstva za stipendiranje preko ambasada za određene oblasti, ali i visokoobrazovnih institucija koja putem fondova EU obezbjeđuju sredstva. S ciljem omogućavanja sticanja dodatnog obrazovanja u inostranstvu, te da se stečene vještine i znanja primijene po povratku, čime bi se uticalo na rast produktivnosti zemlje porijekla. Nakon stečenih inostarnih kvalifikacija, ne tako rijetko ukupan nivo stečenih znanja i vještina ostaje neiskorišten. Razlog ovakvog trenda u Bosni i Hercegovini je nekompatibilnost ekono-mskog i socijalnog ali i političkog sistema sa razvijenim zemljama.

Sužavajući polje istraživanja, usmjerili smo se na potencijalnu ulogu povratnika u prosperitetu Bosne i Hercegovine. Glavna hipoteza bi bila *da visokokvalifikovani pojedinci koji se obrazuju izvan zemlje porijekla pokazuju spremnost i želju za ulaganje stečenih kompetencija, naučnog i socijalnog kapitala, u razvoju Bosne i Hercegovine, ali se uočavaju pragovi na koje nailaze nakon povratka od strane institucija, političke elite i tržišta rada, ali i globalne ekonomske krize koja je najviše uticala na zemlje poput BiH.*

¹³ Saxenian, A. (2002). *Silicon Valley's new immigrant high-growth entrepreneurs*. Economic Development Quarterly, 16 (1), pp. 20-31.

¹⁴ Cohen, R. and Kennedy, (2007). *Global Sociology*, Palgrave, London (revised edition) Ean Khoo, S., Voigt-Graf, C., McDonald P. and Hugo, G. (2007). *Temporary skilled migration to Australia: Employers Perspectives*, International Migration Journal, vol.45, no.4, pp. 135-175, IOM Publications. Fargues, P. (2011). *International Migration and the Demographic Transition: A Two-Way Interaction*, International Migration Review, New York, vol. 45 no 3, pp.588–614.

Znanje i inovacije su osnova razvoja koji predstavlja „dinamički proces koji podrazumjeva ekonomski rast i sveukupni društveni napredak, emancipaciju pojedinaca i društvenih grupa”.¹⁵ Zemlje jakih ekonomija vode stratešku politiku za privlačenje „pameti”, što u „lovu na mozgove“ donosi velike benefite. Imajući u vidu parametre nezaposlenosti koje smo naveli na početku rada, jasno je da Bosna i Hercegovina nema odgovarajuće instrumente koji bi zadržali postojeću „pamet“, pa samim tim trpi gubitke nesagledivih razmjera.

Osnovna ideja ovog rada jeste ukazati na neophodne promjene unutar državnih institucija i javnih politika koje bi trebalo sprovesti s ciljem efikasnog i efektivnog partnerstva sa dijasporom. Imajući u vidu obavljene intervjue, gdje smo za potrebe rada razgovarali sa visokokvalifikovanim povratnicima na uzorku od 15 ispitanika, starosne dobi do 35 godina, pažnja je usmjerena na raspoložive resurse države, socijalni kapital i veze u zemlji destinaciji, zatim opšti društveni ambijent za primjenu resursa kao i mogućnost umrežavanja.

U prvom dijelu rada smo naveli mogućnosti koje nudi dijaspora, materijalni doprinos u vidu deviznih doznaka, te smo konstatovali da se novac koji dolazi iz dijaspore rijetko ulaže u kapitalne investicije. Njegova primarna namjena je potrošnja domaćinstva koja obezbjeđuje veći standard života. Drugo, devizne uštedevine zarađene u inostanstvu se uglavnom čuvaju u domaćim bankama. I ovdje je uloga države odlučujuća. Institucije bi trebale razvijati programe za podsticaj stečenog kapitala u investicije, gdje bi kontakti sa udruženjima dijaspore odigrale ulogu promotera ili piara, programa i projekata koje bi olakšale put ulaganja.

Kada je riječ o dijelu migranata koji pripadaju naučnoj dijaspori, prvi problem je nedostatak baze podataka stručnjaka koji bi se uključili u razvojne programe. Ovdje je značajna uloga univerziteta koji bi umrežavanjem sa naučnim institutima dobili mogućnost širenja mreže naučnika iz dijaspore. Saradnjom kroz razmjenu studenata, ljetnih i zimskih škola, studentskih i naučnih konferencija, predavanja, okruglih stolova i drugih oblika saradnje, možemo prepoznati nedostatak kapaciteta novih ideja i mogućnosti za razvoj saradnje. Državni univerziteti Bosne i Hercegovine su dosta zatvoreniji od privatnih univerziteta u pogledu saradnje sa dijasporom. Međutim, kako se većina privatnih univerziteta finansira od školarina studenata i rijetko odobrenih projekata od institucija BiH i EU, ulaganja u nova saznanja i umrežavanja ostaju na papiru zbog nedostatka novca. Istina, zbog kompleksnosti ispunjavanja uslova i aplikacija za određene projekte koji se nude, veći broj univerziteta se ne uključuje u takav proces. Sa problemom finansija se susreću i doktoranti koji bi naučna istraživanja obavili u inostranstvu, proširili i osvježili novim znanjima, a

¹⁵ Bobić, M. (2013). *Postmoderne populacione studije*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i Čigoja štampa, str. 215.

zatim primjenili u zemlji, međutim, sredstva za takva putovanja uglavnom izostaju. Univerziteti nemaju novca za školovanje vlastitog kadra u inostranstvu. Mali broj istraživača ima podršku matičnog univerziteta za studijska putovanja i odlaske na međunarodne konferencije i kongrese, imajući u vidu ograničena sredstva. Dakle, jasni su razlozi prihvatanja stranih stipendija i „odliva mozgova“ u inostranstvo, kao i razlozi zašto je trend „priliva mozgova“ u BiH sve manji. Ističemo, da se stručnjaci obrazovani u inostranstvu susreću sa ignorisanjem stečenih kvalifikacija u inostranstvu, u odnosu na kolege koji su se obrazovali u zemlji. Često se zbog mišljenja stečenog u otvorenijim društvima, a samim tim i drugačijih pogleda na određene probleme u Bosni i Hercegovini, karakterišu kao „prijatelji stranih vlada“.

Ne treba zanemariti ni pravila igre koja vladaju u zemlji Bosni i Hercegovini gdje se mogućnost napredovanja i dobijanje posla povezuje sa političkim opredjeljenjem prema određenim partijama. Povratnik koji se vraća u zemlju treba prilagoditi stečeno znanje i velika očekivanja mogućnostima koja se nude u Bosni i Hercegovini, što je ponekad veoma težak i stresan zadatak. Ovo jasno ukazuje na činjenicu da se pitanje povratka obrazovnog kadra i prepoznavanje njihovog potencijala kao značajnog ljudskog i intelektualnog kapitala ne nalazi visoko na listi prioriteta „entitetskih ministarstava, niti se dovoljno prepoznaje značaj“ priliva pameti u kontekstu društvenog razvoja.

Dakle, odgovorna vlada i zdrava socijalna politika trebalo bi da rješavaju pitanje emigracije smanjujući ga na najniži nivo, posebno kada je riječ o „odlivu mozgova“. Radne migracije nose u sebi veliki potencijal i mogu da doprinesu kako državama destinacije i njihovim društvima, tako i zemljama koje ih šalju, ali i samim migrantima. One mogu biti snažan pokretač smanjenja siromaštva i razvoja u zemljama porijekla. Inostrano iskustvo i doznake doprinose ekonomiji, ali utiču i na promjenu vrijednosti, kako na individualnom tako i na nivou zajednice¹⁶.

S druge strane, imigracija može biti pokretač ekonomskog rasta i inovacija. Strani radnici mogu djelovati kao katalizator za otvaranje novih radnih mjesta, doprinjeti prevazilaženju problema nedostatka radne snage i povećanju efikasnosti tržišta rada. Imigracija daje doprinos u rješavanju nekih vrlo važnih savremenih populacionih izazova, kao što je starenje stanovništva u zemljama destinacije. Takođe, imigranti dovode do kulturne diverzifikacije i podstiču interesovanje za druge kulture i regione među domicilnim stanovništvom.

¹⁶ Black, Richard; Engbersen, Godfried; Okólski, Marek; Pančiru, Cristina (2010). „Introduction“, u: Engbersen, Godfried; Okólski, Marek; Black, Richard; Pančiru, Cristina (ur.), *A Continent Moving West? EU enlargement and labour migration from Central and Eastern Europe*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press, 7-23, pp.16

Ne manje važna činjenica je da migracije predstavljaju faktor razvoja za same migrante i njihove porodice. Ipak, da bi se pozitivne strane ispoljile, neophodno je dobro upravljanje migracijama od strane nacionalnih vlada. U cilju razbijanja predrasuda, neophodno je podizanje svijesti građana, ali i donosioca odluka o razvojnom potencijalu migracija i to kroz širenje teorijskih i empirijskih činjenica o migracijama. Ali, kao što donosioci odluka moraju više pažnje da obrate na saznanja do kojih su došli teoretičari, teoretičari bi više pažnje trebalo da posvete političkim odlukama. Migracije su istraživali razni politikolozi, sociolozi, pravnici, ekonomisti, geografi i historičari, ali tek odskora je pokrenuta ozbiljna normativna debata od strane političkih teoretičara. Rasprave o imigraciji se vode širom svijeta posljednjih godina, u kojima se prepoznaje ljudski kapital u svrhu razvoja. Važna su tema akademskih polemika izvan Bosne i Hercegovine, a u vrijeme izbornih kampanja važan resurs izbora u Bosni i Hercegovini. Zanimljivo je da su uglavnom u periodu političkih kampanja vodi računa o iseljenicima u dijaspori, kada se daju određena obećanja o rješavanju problema migranata.

Politička dimenzija u rješavanju pitanja migracija manjka kada je u pitanju problem „odliv mozgova“ iz Bosne i Hercegovine, te je jedan od razloga zašto izostaje cirkulacija pameti i „priliv mozgova“ u zemlju porijekla. Visokokvalifikovani stručnjaci sa iskustvom obrazovanja u inostranstvu predstavljaju značajan ljudski potencijal svake zemlje, a posebno Bosne i Hercegovine kojoj su potrebna nova znanja, vještine i kompetencije, u cilju razvoja tržišne konkurentnosti. Dosta mali broj perspektivnog kadra koji se vraća kući, zapravo, ima obezbijeđen posao koji čeka prenos stečenog znanja u BiH dok se veći broj uključuje na strano tržište rada. Značaj umreženosti u procesu znanja i razvoja, takođe ima veliku ulogu koja kroz ostvarene kontakte u vidu personalnih veza, članstva u inostranim stručnim organizacijama i naučnim institutima, omogućava širenje veza između matične zemlje i zemlje u kojoj su se obrazovali. Međutim, praksa pokazuje da se stečena prijateljstva i kontakti sebično čuvaju i njeguju samo za individualne potrebe u svrhu daljeg razvoja i napredovanja.

Dosadašnje iskustvo ispitanika ukazuje na to da obrazovni sistem, ali i tržište rada BiH nisu u stanju vrednovati ‘nova’ interdisciplinarna znanja, koja su vrlo karakteristična u društvenim naukama koje se izučavaju na inostranim visokoškolskim obrazovnim ustanovama. Iako interdisciplinarni studijski programi donose određenu raznovrsnost usmjerenu na razvoj širokog spektra kompetencija, zbog neadekvatnog pristupa ona je nedovoljno prepoznata na domaćem tržištu rada. Takođe, teže pronalaze trajno zaposlenje ona lica koja su se vratila u BiH u posljednjih nekoliko godina obilježenih globalnom ekonomskom krizom.

ZAKLJUČAK

Zaključna razmatranja do kojih se došlo u analizi rada uticaja migracija na razvoj Bosne i Hercegovine, kao neiskorišten potencijal upućuju na: povećanu aktivnost institucija da prepoznaju potrebu za razvijanjem sigurnijeg i bezbjednijeg društva i poslovnog okruženja koristeći resurse dijaspore, unapređenje informisanja i svestrane saradnje sa migrantima i povratnicima prvestveno preko udruženja i mogućnost pokretanja biznisa, kao i preporuka za razvijanje radne zapadnjačke kulture i pozitivne slike o preduzetništvu u zemlji porijekla.

Uočeni problemi kod „odliva mozгова” jesu nedostatak baza podataka, praćenja i analiza od strane institucija o broju visoko-kvalifikovanih ljudi koji se vraćaju iz inostarnstva „prilivu mozgovа”, zatim suočavanje sa problemom nostrifikacije diploma čiji su procesi dugotrajni i skupi, zatim nepostojanje kompatibilne nomenklature zvanja, i nedostatak interesovanja od strane institucija da se prepozna ljudski potencijal i nove ideje, odnosno „priliv pameti“ u kontekstu nove snage društvenog razvoja.

U namjeri da se podigne svijest o mogućnostima dijaspore u funkciji razvoja na slučaju Bosne i Hercegovine, smatramo da se poboljšanja mogu očekivati, samo ako se kadrovski ojačaju i konsoliduju kapaciteti i namjere državnih i entitetskih institucija, kao i službi koje vode brigu o migracijama iz Bosne i Hercegovine. Naglašavamo posebnu važnost uređenja evidencije mladih koji odlaze na školovanje. Drugi korak predstavlja pažljivu analizu dolaska globalnih investitora na područje Bosne i Hercegovine i prikupljanje informacija o deficitarnim zanimanjima kako bi se entiteti, kantoni i država, pripremili za izazove zapošljavanja kadrova (mladih ljudi), koji i završavaju fakultete i visoke škole, za novo tržište rada, za novu globalnu privredu. Treći korak, uspostavljanjem veza sa kvalifikovanim migrantima u dijaspori, potrebno je omogućiti privremene boravke u zemlji porijekla kako bi omogućili prenos stečenog znanja i dobrih praksi. Omogućiti privremene boravke u zemlji porijekla kao bi omogućili prenos stečenog znanja i dobrih praksi. Četvrti korak, ojačati kapacitet diplomatsko konzularnih predstavništava i povećati senzibilnost prema problemima migranata.

INFLUENCE OF MIGRATION ON DEVELOPMENT OF BOSNIA AND HERZEGOVINA –UNUSED POTENTIAL

Ljiljana Aulić mr; professor Zoran Kalinić PhD

Abstract: The subject of analysis is migration from Bosnia and Herzegovina. Analysis at the macro level includes the nineties when the migration reached the highest percentage of migration on the territory of Europe after the Second World War. Due to the increase in migratory movements among young population toward Western Europe, the analysis covers the period after 2008, where the data at the micro level point to individual migration, which will be the reasons discussed in this paper. The indicators derived from interviews point to an unstable political situation, poor economic indicators, high. The main aim of this paper is to increase awareness of

institutions about the brain drain and the human capital diaspora that offers high capacity for development and progress of BiH. In conclusion we referred to the primary role of the state, and the academic community to exchange ideas and scientific cooperation with the diaspora closer to the possibility of circulation of new knowledge and good practices.

Keywords: *brain drain, brain gain, cooperation between the institutions in Bosnia and Herzegovina, labor market analysis, brain circulation.*

LITERATURA

1. Bauer, Thomas; Haisken-DeNew, John; Schmidt, Cristoph (2005). „International Labour Migration, *Economic Growth and Labour Markets: The Current State of Affairs*“, u: Macura; MacDonald; Haug (ur.), *The New Demographic Regime – Population Challenges and Policy Responses*, United Nations, 111-137
2. Bobić, Mirjana, (2007). *Demografija i sociologija – veza ili sinteza*, Službeni glasnik, Beograd
3. Bobić, M, (2013). *Postmoderne populacione studije*, Beograd, Institut za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta u Beogradu i Čigoja štampa
4. Black, Richard; Engbersen, Godfried; Okólski, Marek; Panțiru, Cristina, (2010). „Introduction“, u: *Engbersen, Godfried; Okólski, Marek; Black, Richard; Panțiru, Cristina* (ur.), *A Continent Moving West? EU enlargement and labour migration from Central and Eastern Europe*, IMISCOE Research, Amsterdam University Press, 7-23
5. Cohen, R. and Kennedy (2007). *Global Sociology*, Palgrave, London (revised edition) Ean Khoo, S., Voigt-Graf, C., Mc Donald P. and Hugo, G. (2007). *Temporary skilled migration to Australia: Employers Perspectives*, *International Migration Journal*, vol. 45, no. 4 , pp. 135-175, IOM Publications. Fargues, P. (2011). *International Migration and the Demographic Transition: A Two-Way Interaction*, *International Migration Review*, New York, vol. 45 no 3, pp.588–614.
6. Faist, T. (2008). *Migrants as transnational development agents: an inquiry into the newest round of the migration-development nexus*. *Population, Space and Place*, 41, pp. 21–42.
7. Okólski, Marek, (2004). „*The Effects of Political and Economic Transition on International Migration in Central and Eastern Europe*“, u: Massey, Douglas, Taylor, Edward (ur.), *International Migration – Prospects and Policies in a Global Market*, Oxford University Press, 35-55
8. Predojević - Despić, Jelena (2010). „Ka razumevanju determinanti međunarodnih migracija danas – teorijska perspektiva“, *Stanovništvo*, vol. 48, br. 1, str. 25-48
9. De Haas, Hein (2008). *Migration and Development – A Theoretical Perspective*, IMI Working paper 9, International Migration Institute, University of Oxford, <http://www.imi.ox.ac.uk/about-us/people/hein-de-haas#sthash.a1hos6MU.dpuf>
10. Massey, Douglas (2001). „*Theory of Migration*“, u: Smelser, Neil, Baltes, Paul (ur.), *International Encyclopaedia of the Social and Behavioral Sciences*, Cambridge University Press, 9828–9834

11. Massey, Douglas (2003). *Patterns and Processes of International Migration in the 21st Century*, Paper prepared for Conference on African Migration in Comparative Perspective, Johannesburg, South Africa, 4-7 June, 2003.
12. Pregled stanja bosanskohercegovačkog iseljništva, Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice Bosne i Hercegovine, Sektor za iseljništvo, Sarajevo, 2014
13. Migration and Development: *Mainstreaming the Concept on Migration and Development into Relevant Policies*, Plans and Actions in Bosnia and Herzegovina (Project document)
14. Saxenian, A. (2002). *Silicon Valley's new immigrant high-growth entrepreneurs*. Economic Development Quarterly, 16 (1), pp. 20-31.
15. Saxenian, A. (2005). From brain drain to brain circulation: transnational communities and regional upgrading. India and China. *Studies in Comparative International Development*, 20 (2), pp. 35-61.
16. *Social Impact of Emigration and Rural-Urban Migration in Central and Eastern Europe Final Country Report, Bosnia and Herzegovina*, April 2012, Startegija u oblasti migracija i azila 2012-2015